

Стеф'юк Роман

викладач відділу фундаментальних дисциплін
Косівського інституту прикладного та
декоративного мистецтва Львівської
національної академії мистецтв

АРХІТЕКТОНІЧНІ ТА ХУДОЖНЬО- СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПАНІКАДИЛА – ГОЛОВНОГО СВІТИЛЬНИКА ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ ЦЕРКВИ

Анотація. Стаття ґрунтується на детальному дослідженні головних світильників гуцульської дерев'яної церкви – «павуків», їх формотворення та визначенні стильових особливостей. Важливе місце відведено аналізу мистецького вирішення панікадила з церкви Усікнення голови Івана Хрестителя, с. Зелене, Верховинського району, Івано-Франківської області.

Ключові слова: панікадило, мотиви-символи, орнаментальна структура, гуцульська церква, архітектоніка.

Аннотация. Стеф'юк Р. Архитектонические и художественно-стилевые особенности паникадила – главного светильника гуцульской деревянной церкви. Статья основана на детальном исследовании головных светильников гуцульской деревянной церкви – «пауков», их формообразования и определении стилистических особенностей. Важное место отведено анализу художественного решения паникадила из церкви Усикиения головы Иоанна Крестителя, с. Зеленое, Верховинского района, Ивано-Франковской области.

Ключевые слова: паникадило, мотивы-символы, орнаментальная структура, гуцульская церковь, архитектура.

Annotation. Stefyuk Roman. Church-chandelier – the main lamp of Hutsulian wooden church. Its architectonic peculiarities and those of art and style. The article grounds on the detailed research into the history of the main lamps of Hutsulian wooden church, called “the pavuks” (spiders), their forms and peculiarities of style. The analysis of artistic finishing of the church-chandelier from the Church of the Beheading of John the Baptist, Zelene village, Verkhovyna region, Ivano-Frankiv's'k Oblast, is assigned an important part.

Key words: church-chandelier, motifs-symbols, ornamental structure, Hutsulian church, architectonics.

Надійшла до редакції 28.12.2011

Постановка проблеми. Історія цивілізації не знає універсальнішого й зручнішого матеріалу, який би так добре прислужився її культурному прогресу, як усім відоме дерево.

Жоден з видів системи декоративного мистецтва не має такої багатой типології творів, як художнє дерево. Від монументально-декоративних різьблених і профільованих елементів дерев'яної архітектури, творів сакрального мистецтва (іконостасів, придорожніх, процесійних, ручних і напостольних хрестів) до декоративно-вжиткових виробів (меблів, посуду, начиння, музичних інструментів, іграшкової пластики) — такий різноманітний світ речей створили майстри-деревообробники багатьох поколінь [1, с. 9].

З давніх часів людина робила спроби покращити свій побут та духовний рівень. Гуцули змогли зберегти й перенести через століття дерев'яне будівництво, кераміку, килимарство, декоративне різьблення в оздобленні їхніх дерев'яних церков. Багато інших народів слов'янського походження відійшли від народних традицій, дуже пошкодили формування сучасного суспільства на народній основі. Гуцульщина витримала вплив іноземних культур і залишила своє неповторне і самобутнє місце в сучасному мистецькому світі.

Вироби, що вийшли з рук народного майстра, відрізняються простотою та зрозумілістю. Водночас кожна річ має певну мистецьку вартість та художній смак. Особливої уваги заслуговує майстерність гуцулів облаштовувати свої дерев'яні церкви. Дерев'яна сакральна архітектура Гуцульщини, як один із проявів високої духовності, невичерпної самобутності, стала складовою національної культури. Церква завжди вабилася поєднанням божественного, святого з діяльністю митця, який натхненно зводив храм Божий, любовно облаштовував його для слави Творця. Справжнім подивом, емоційним піднесенням наповнюють нас вишукано оздоблені церковні книги, предмети облаштування, зокрема іконостас. Не менше милує око сама християнська будівля.

Хоча церква гуцулів (за винятком буковинських) в результаті релігійного насилля іноземців стала в XVII столітті уніатською, риси православ'я залишились в ній домінуючими, і внутрішнє облаштування храму, як і сама архітектура, зберегло початкові форми [2, с. 11]. Особливо вигадливо прикрашені окремі деталі церкви, які при огляді привертають увагу насамперед. Це й вирішені в народному стилі різьблені ікони, процесійні хрести з цікаво, дещо примітивно вирішеним Розп'яттям, і, звичайно, пишно декоровані гуцульські «павуки». Значення культових і обрядових предметів, їх кількість і насичення в побуті залежали від того, що сакральне в житті людини завжди становило особливу сферу, яка мала визначальний вплив на її духовність та середовище. Святість і людяність ніколи не можуть бути протилежними поняттями. Бо що святе, те найбільш корисне і сприятливе для людини [3, с. 7].

Для освітлення церков здавна використовували велику кількість свічок, а для їх безпечного свічення з XV-XVI століття впроваджують

Рис. 1. Загальний вигляд панікадила с. Зелене, Верховинського району, Івано-Франківської області

різноманітні свічники, передусім, дерев'яні з багатим декором. Звідси типологічна група свічників налічує чотири підгрупи: свічники переносні, ставники, трійці, багатосвічники та панікадила [1, с. 300-301]. Підвісні церковні світильники-панікадила – в українських храмах, особливо поширюються упродовж доби Бароко XVII –першої половини XVIII ст. За архітектонікою «павуки» поділяються на стрижневі і безстрижневі. Стрижневі багатоярусні панікадила особливо розвиваються у період Бароко та рококо [4, с. 191]. Їго первісна конструкція має вигляд колеса з прикріпленими чашками для свічок. В XVII ст. набуло поширення панікадило, що має стержень із круглою точеною головкою, від якої радіально відходять різної товщини 6-8 гілок. На їхніх кінцях ставлять свічки. Такі висячі багатосвічники завдяки пишному декору, профілюванню, точінню та різьбленню отримали в народі назву – «павуки» [1, с. 304].

Результати дослідження. Глибокопоетичним, змістовним і естетично досконалим, як і будь-яке народне мистецтво, є орнаментальне мистецтво Гуцульщини. Своїм корінням воно сягає в глибину давнини і несе відбиток вікової культури. Будучи тісно пов'язаним з предметами побуту та архітектурою, орнаментальне мистецтво може вважатися образним літописом, в якому відображено глибинний світ народної мудрості та творчих шукань.

В гуцульських панікадилах закладені концептуальні міфологічні та релігійні мотиви: солярні знаки, дерево життя, хрести, антропоморфні зобра-

Рис. 2. Кронштейн рамена – «Гілка» панікадила.

Рис. 3. Верхня частина «Корона» панікадила.

ження. Певною мірою тут простежуються стародавні мотиви – символи магічно-метафоричного змісту, пов'язані із солярно-космічними знаками та системою філософських уявлень наших предків.

Незалежно від первісного походження (чи це символи небесних світил, чи поганські обереги, знаки християнства, чи умовне відтворення рослинних орнаментів), образи і мотиви орнаменту завжди ородила їх високий лад, піднесеність над дійсністю. Колективна пам'ять нагромаджувала відлуння древніх вірувань і поетичної міфології, які наповнювались живими враженнями людей, що створювали речі, візерунки, ритми, їх уявою про прекрасне» [5, с. 13-14].

Особливою мистецькою виразністю і вишуканою архітектонікою форми виділяється панікадило з дерев'яної церкви Усікнення голови Івана Хрестителя, села Зелене, Верховинського району, Івано-Франківської області, побудованої в XVII ст. Зовнішній вигляд панікадила (розміри 110-110 см.) нагадує верхівку смереки – найбільш поширеної легкої деревини, яка займає важливе місце в дерев'яному інтер'єрі гуцулів. Розташування гілок через одну теж підкреслюють характер цього дерева (рис. 1).

Композиційним центром даного «павука» є профільований точений стрижень з масивною кулею внизу. Він поділений на декілька блоків, які декоровані неглибокими жолобками. До стрижня закріплені вигнуті у вигляді латинської літери S кронштейни-рамена, які утворюють триярусну складну конструкцію. Кожен ярус складається з шести рамен (гілок) (рис. 2), які додатково оздоблені фігурками та ликами ангелів та херувимів, стилізованими рослинними мотивами, розетоподібними квітами, солярними знаками тощо. Профільовані рамена завершуються чашоподібними гніздами для свічок. Зараз в ці точені чашки встановлені електричні лампадки (очевидно, для більш безпечного використання під час літургії).

Цікаво вирішена верхня частина панікадила, яка має вигляд корони. Чотирикутна в основі, вона добре підкреслює єдине стильове вирішення світильника. Кожна з цих чотирьох сторін має півкругле профільне завершення, посередині якого прикріплена голівка ангела з крилами. Суцільна основа, на яку під кутом прикріплені чотири сторони корони, декорована неглибокими жолобками. До цієї основи на кожному з кутів встановлені фігурки ангелів. В їхніх руках сурми, які ніби сповіщають весь світ про народження Ісуса Христа. Ці фігурки виконані в народному стилі та покриті поліхромованням.

Велику увагу потрібно звернути на орнаментальне заповнення простору всередині рамена. Кожне з шести рамен ярусу вирішено по-різному. Автор цікаво заповнює простір завитками різної товщини у вигляді стилізованих кучерів.

Накожному з рамен нижнього ярусу прикріплений хрест. Ці хрести теж не ідентичні, вони є ажурні та суцільні.

Зовні пластичну лінію рамена майстер цікаво поєднує з трикутними виступами, які мають невеликі заглиблення і підтримують загальний, дещо строкатий силует. При завершенні кожного рамена, на останньому трикутному виступі прикріплена голівка ангела з крилами.

Під час дослідження виявлено, що рамена виконані з деревини вільхи. Об'ємні фігурки, голівки ангелів, чашки для свічок, декоративні «дармовиси» (очевидно, для полегшення конструкції) зроблені з липи. Це м'які породи дерева, які добре піддаються пластичному та об'ємному різьбленню.

Розглянувши схематичне зображення панікадила з церкви Усікнення голови Івана Хрестителя, с. Зелене, Верховинського району, можна побачити, що воно вписується в квадрат.

Квадрат – міфоепічний символ, що має особливості геометричної фігури, пов'язаний з ідеями, – число 4, символізує абсолютну рівність, простоту, порядок, істину, мудрість, землю. Квадрат утворює горизонтальну площину схеми світового дерева, слугує моделлю багатьох храмових споруд, що розглядаються як образ світу. Таким чином, це одна із складових частин орнаменту архаїчного типу [6, с. 18].

Більшість мотивів гуцульського геометричного орнаменту мала своє символічне значення і поряд з культово-магічними функціями виконували роль добрих побажань щастя, здоров'я, благополуччя, доброго врожаю. Це робило орнамент змістовним, виключало випадковість поєднання окремих структур, їх нелогічне розміщення на предметі. Найпоширенішими в гуцульському орнаменті є солярні знаки, зокрема «сонечка», «зорі», «ружі» (велика і мала). Вони трактувались як символи небесних світил, могли бути ідеограмою бога-громовика, «живого вогню», а також знаками-оберегами, зокрема, від грому і блискавки, запорукою щасливого життя [5, с. 12].

Не випадково за своїм символічним змістом верхня частина «павука». У його «корону» вплелися символічні сакральні мотиви: солярні знаки, фігури, голівки і крила ангелів тощо. На боковій частині зображено коло, яке складається з двох поясоків. З центра кола виступає об'ємна восьмикутна стилізована квітка з великою центральною частиною. Така ж квітка прикріплена на орнаментальний завиток між раменами першого ярусу.

Майже в усіх народів орнамент використовувався як оберег. Його наносили на найважливіші і найвразливіші місця: на основу дому, на знаряддя праці, предмети інтер'єру. Людина намагалася використати закономірності, які лежали в природі, брала від природи і створювала нові орнаментальні форми.

За міфологічними уявленнями, коло і квадрат несуть ідею розмежування зовнішнього і внутрішнього простору. Не випадково поєднання цих геометричних фігур використано в оздобленні гуцульського «павука». Також для українського орнаменту характерно застосування пишної декоративної квітки. Квітка з восьми пелюстками – символ досконалого ритму, відродження, порядку.

Про взаємозв'язок «живої» і «неживої» природи свого часу багато говорив академік Вернадський. У період довгої еволюції нас дивує гармонія природи. Все своє існування людина прагнула до гармонії навколишнього предметного середовища, яке супроводжувало її життя [6, с. 128].

Народний орнамент може багато. Він вчить зосередженості, спостережливості, мимоволі змушує займатися математичними розрахунками, знайомить з геометрією. Орнамент дає людині крила і підноситься разом з нею в небо, прагнучи збагнути будову зірок, планетної системи і втілити це у своїй простій практичній роботі в матеріалі. Орнамент пробуджує уяву і фантазію.

В декоративному оздобленні панікадила, поряд із різьбленням та профільованням, важливе місце займає поліхромовання (рис. 3).